

УДК 177.9:172.12.1:340.11.5

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.11>**Орлова Вікторія Олександрівна**

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-8580-8521

Тодорова Світлана Миколаївна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8606-3018

СВОБОДА ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

Актуальність теми. Свобода залишається однією із фундаментальних тем філософських досліджень та найцікавішим феноменом існування людини. Протягом всієї історії розвитку філософії відбувалися спроби визначити ідею свободи та її цінність для людини та суспільства. В останні роки науковий інтерес до філософського осмислення свободи як феномену духовного та соціального життя збільшується, актуальність нових аспектів свободи особистості розкривається через такі понятійно-категоріальні пари, як «свобода і незалежність», «свобода і справедливість», «свобода і рівність», «свобода і права людини», які репрезентовані у сучасному філософському дискурсі. Тому дослідження свободи як багатовимірного філософського явища, форм буття свободи, способів її реалізації та особливостей прояву в сучасному світі набуває значення не тільки з наукової точки зору, але і має практичну значимість, може бути використано для розробки програм національної безпеки та національної єдності.

Метою статті є аналіз деяких сутнісних характеристик свободи як філософського поняття та соціально-правової цінності. Методи дослідження – використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також аксіологічний метод. Результати дослідження. Аналіз суттєвих характеристик свободи як філософського поняття дозволило розглянути свободу як одну з універсальних характеристик буття людини, проявом вільного вибору світогляду, соціального устрою, здатності долати залежність від зовнішніх сил соціального і природного характеру. Відзначено, що свобода особистості визначається насамперед змістом її внутрішнього духовного світу, рівнем розвитку культури, цінностями. Важливим моментом у досягненні свободи стає самопізнання людини, яке ґрунтується на ідеї «сродності»: свобода може бути утечею від чужого, нав'язаного іншими, невідповідного власній натурі, та має піднятися до можливості бути самим собою, утвердження своєї власної натури, своєї зрідненості, віднайдені шляхом пізнання самого себе. У цьому розумінні свобода є навичкою, яка виробляється постійною роботою над собою протягом усього життя.

Зазначено, що завдяки універсальності та важливості свободи як соціально-правової цінності в науковому дискурсі право визначається як міра свободи, зразок правомірної поведінки. Визначення права людини як міри свободи свідчить про те, що свобода може бути вільно реалізована, коли вона має правові форми та втілюється у життя за допомогою механізму правового регулювання. Свобода як можливість індивіда бути самим собою і реалізувати свій творчий людський потенціал відбувається у процесі його соціалізації, самореалізації і стає при цьому життєво важливою цінністю, формуючи готовність боротися за неї та користуватися як найвищим благом.

Ключові слова: свобода, свобода особистості, цінність, соціально-правова цінність, свобода і права людини.

Актуальність проблеми. Свобода залишається однією із фундаментальних тем філософських досліджень та найцікавішим феноменом існування людини. Протягом всієї історії розвитку філософії відбувались спроби визначити ідею свободи та її цінність для людини та суспільства. Зазначимо, що в останні роки науковий інтерес до філософського осмислення свободи як феномену духовного та соціального життя збільшується, актуальність нових аспектів свободи особистості розкривається через такі понятійно-категоріальні пари, як «свобода і незалежність», «свобода і справедливість», «свобода і рівність», «свобода і права людини» та інш., які репрезентовані у сучасному філософському дискурсі.

В науковому та науково-публіцистичному контексті свобода розглядається однією з універсальних характеристик буття народу, проявом вільного вибору світогляду, соціального устрою, здатності долати залежність від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно робити вибір дій та відповідати за їх наслідки. Тому дослідження свободи як багатомірного філософського явища, форм буття свободи, способів її реалізації та особливостей прояву в сучасному світі набуває значення не тільки з наукової точки зору, але і має практичну значимість, може бути використано для розробки програм національної безпеки та національної єдності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Серед вітчизняних вчених дослідження проблематики свободи здійснювалось в численних працях З. Атаманюк, О. Донченко, С. Кримського, М. Поповича, В. Шаповала, С. Цаліна та ін. Так, в монографії В. Шаповала «Трансцендентальні горизонти свободи» розглядаються проблеми свободи в антропологічному та метаантропологічному контекстах, через правові, етичні і релігійні відносини, буття свободи у світі та її даність людині [1].

Дослідження феномену свободи, її проявів у освітянських, економічних процесах, а також як фактору соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства представлено у монографії З. М. Атаманюк «Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства» (2020). На думку З. Атаманюк, свобода особистості є невід'ємною від свободи суспільства, і тому «духовна підготовленість індивіда до вільних дій має не лише особистісний зміст, а й суспільний» [2, 73]. І актуальною в сучасному суспільстві, як вважає З. Атаманюк, стає не ідея досягнення свободи, а переживання її і вміння користуватися нею, і це залежить від цінностей та смислів, якими керується особа, тому що «людина – це більше ніж психіка; людина – це дух» [2, 73].

Оригінальне дослідження свободи представлено в книзі «Філософія свободи» (2016) Ларса Свендсена, в якому він проаналізував історію розвитку філософської проблеми свободи, онтологічний, політичний і етичний виміри свободи. Вчений багато уваги приділяє аналізу впливу політики та державного устрою на реалізацію свободи як феномену свідомості та певну цінність, та зазначає, політична й особиста сфери мають різні характеристики властивих їм свобод: говорять про негативну свободу («свобода від») і позитивну свободу («свобода для») [3].

Метою статті є аналіз деяких сутнісних характеристик свободи як філософського поняття та соціально-правової цінності.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, завданнями роботи та характеризується застосуванням загальнонаукових методів формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також використанням аксіологічного методу.

Результати. Свобода є багатозначним, полісемантичним поняттям, тому кожний, хто її використовує – від пересічного громадянина до вченого – вкладає в них власний смисл. Дійсно, в сучасних філософських текстах зустрічаються різноманітні і численні дефініції терміну «свобода», проте кожний з нас відчуває, що дане поняття визначає цілком конкретне явище.

Слід зазначити, що в історії філософської думки існували різні підходи до визначення свободи: від розуміння свободи як сенсу та мети людського існування, яке було характерне для представників античної філософії Сократа, Діогена, Епікура, Сенеки; розуміння свободи як природного стану людини, шляху до соціальної рівності і справедливості

для представників Нового часу Томаса Гоббса, Поля Анрі Гольбаха, ін., до інтерпретації свободи як «усвідомленої необхідності» Б. Спінозою, Ф. Гегелем, Ф. Шеллінгом, який в «Філософії тотожності» зазначив, що «тотожність свободи і необхідності виступає як єдина сутність, що проявляється різними сторонами – змістовно як свобода, а за формою як необхідність» [4]. Проблема свободи також досліджується в працях таких мислителів, як Тома Аквінський, Кант, Сартр та ін.

Одним із найважливіших мислителів, який був палким поборником свободи філософування, що відображено в його «Теологічно-політичному трактаті», був Б. Спіноза. У своїй праці Спіноза порушує проблему абсолютної та відносної свободи. Б. Спіноза доходить висновку про тотожність Бога та природи, та дарує філософській принцип: *causa sui* — «природа Бог» є «причиною самої себе» [5]. На думку мислителя, абсолютно вільний Природа – Бог, який є цілісною субстанцією, для людини це неможливо. Людина лише відносно вільна. Усе, що відбувається в природі, вважав Спіноза, є необхідним, свобода ж є «усвідомленою необхідністю». Свободу філософ розумів як панування розуму над почуттями, як пізнання необхідності, узгодженості розуму (свідомості) з необхідністю.

Розглядаючи феномен індивідуальної свободи Б. Спіноза доводить, що всі люди повинні бути вільними: «Неможливо, щоби розум цілковито перебував під контролем іншого; бо ніхто своє природне право чи спроможність вільно розумувати і судити про будь-що не може передати іншому, а також його не можна змусити до цього» [5]. Неможливо, як зазначає Б. Спіноза, щоби розум особи перебував під контролем іншого. Більш того, він вважав, що будь-які спроби з боку уряду керувати переконаннями та думками громадян – приречені на поразку і, результатом такої політики, як передбачає Спіноза, стане лише обурення і протидія такому правлінню: «Повна невдача, – каже він, – супроводжуватиме всяку спробу в державі змушувати людей говорити тільки у приписаний сувереном спосіб, незважаючи на їхні відмінні та протилежні думки... Той уряд буде найжорстокішим, за якого індивіду відмовляють у свободі виражати та повідомляти іншим те, що він думає, тоді як поміркованим буде той уряд, за якого цю свободу надано кожному» [5].

Серед українських мислителів, які внесли значний внесок у розвиток ідеї свободи, був видатний філософ Григорій Сковорода, якого справедливо називають українським Сократом. Г. Сковорода розглядав свободу як найвищу цінність людського життя. Він наголошував: «Духовна людина вільна... Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Передбачає віддалене, прозирає приховане, заглядає в минуле, проникає в майбутнє» [6]. Поняття свободи у Сковороди пов'язано з його вченням про дві людські натури: видиму – тварну і невидиму – божественну й справжню. У своєму житті, в своїх діях людина керується або внутрішнім покликом серця, або орієнтується на видиму природу. Але на думку Сковороди, джерелом свободи людини – є невидима, божественна натура, здатність побороти в собі властиву для людини орієнтацію на тілесну, видиму природу. Важливим моментом у досягненні свободи стає самопізнання людини, яке ґрунтується на ідеї «сродності»: важливо збагнути, чим любиш займатися і до чого маєш природні нахили. Свобода може бути утечею від чужого, нав'язаного іншими, невідповідного власній натурі, має піднятися до можливості бути самим собою, утвердження своєї власної натури, своєї зрідненості, віднайдені шляхом пізнання самого себе. Таким чином, концепція самопізнання філософа мала метою розкриття невидимої природи, вбачаючи в цьому умову досягнення свободи через прагнення волі під керівництвом розуму до пізнання, через усвідомлений вибір та виконання «сродної праці» [7].

Визначаючи свободу як філософське поняття, зазначимо, що сучасне філософське уявлення про свободу передбачає здатність людини робити вільний вибір та діяти за власною волею, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки, мати можливості реалізації внутрішнього потенціалу сутності людини в суспільному житті. Як зазначає З. М. Атаманюк, свобода є фундаментальною цінністю для людини, але «вона повинна мати свої кордони, межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетвориться на неволю» [2, 47].

Свобода відчувається індивідом, перш за все, як особисте почуття, тому у кожній особистості цінність свободи має різний сенс. Від свободи особистості, яка визначається насамперед змістом її внутрішнього духовного світу, рівнем розвитку культури, цінностями, залежить діяльність, поведінка людини та її відношення до інших особистостей. Володіючи внутрішньою свободою, особистість навіть у складних суспільних умовах, при відсутності можливості для реалізації своєї свободи, зберігає свою особисту цілісність та гідність.

Важливим аспектом прояву ідеї свободи є принципова здатність людини до вільного вибору, як можливості мислити та діяти відповідно до власної людської природи, до своїх уявлень і бажань, а не під примусом зовнішнього тиску. Таким чином, відсутність у особистості можливості вибору рівнозначне відсутності свободи. Свобода – це філософське явище, яке відображає невід’ємне право людини реалізувати свій творчий людський потенціал. Тому люди прагнуть до свободи, бо тільки маючи свободу в різних проявах: духовну, політичну, економічну людина може виражати себе як вільну особистість, яка живе, діє, перетворює світ. Але свобода людини, на наш погляд, повинна мати межі, не може бути абсолютною. Згодні з думкою Ф. А. Хайека, що підготовленість людей до свободи повинна бути прямо пропорційна їхній налаштованості накладати моральні ланцюги на власні апетити, і пропорційна тому, наскільки їх любов до справедливості вище їх жадібності, пропорційна тому, наскільки їх здорове й тверезе мислення вище їх марнославства й самовпевненості [8, 47].

При цьому треба зазначити, що не лише влада має визнавати свободу за громадянами, але кожна людина зобов’язана поважати особисту свободу решти співвітчизників – саме цей принцип лежить в основі законів демократичних держав. Тому невід’ємною складовою громадянської свідомості є розуміння свободи як істотної властивості людини й водночас як цінності, визнання якої можновладцями здобувається спочатку кров’ю, а далі – постійними зусиллями громадян.

Як свідчить досвід розвитку сучасних суспільств, свобода особистості є невід’ємною від свободи та демократичного розвитку суспільства, тому духовна зрілість індивіда до прояву свободи має не лише особистісний зміст, а й суспільний. Свобода людини по відношенню до певних суспільно-політичних або соціокультурних явищ може мати певні обмеження, але особистість завжди має можливість зайняти по відношенню до дій владних структур, до оцінки сучасних суспільних процесів свою власну позицію. Ця позиція залежить перш за все від внутрішньої культури особистості, її цінностей, смислів, честі та гідності, тому що свобода – це соціально-правова цінність, яка визначає гідну, вольову, активну особистість в особистому та суспільному житті.

Завдяки універсальності та важливості свободи як соціально-правової цінності в науковому дискурсі право визначається як міра свободи, зразок правомірної поведінки. Визначення права людини як міри свободи свідчить про те, що свобода може бути вільно реалізована, коли вона має правові форми та втілюється у життя за допомогою механізму правового регулювання (правові стимули, правові обмеження). Методологічна функція поняття свободи у правовій реальності дозволяє розмежувати право та мораль, приватне та публічне право, а також має значення при співвідношенні природного та позитивного права.

Формальну основу свободи становить позитивне право, його норми, а змістовну – природні та невід’ємні права людини, її життєво важливі потреби та інтереси. Свобода як можливість індивіда бути самим собою і реалізувати свій творчий людський потенціал відбувається у процесі його соціалізації, самореалізації і стає при цьому життєво важливою цінністю, формуючи готовність боротися за неї та користуватися як найвищим благом. Усвідомлення високої цінності свободи, користування свободою як зовнішньою та внутрішньою передумовою для будь якої серйозної життєвої діяльності та розгляд свободи як невід’ємного права людини, дозволяє забезпечити громадський порядок за допомогою функціонування системи соціальних норм, основне місце серед яких належить нормам права, дотримання прав та свобод людини. Згодні з думкою Девіда Фостера Воллеса: «Дійсно важлива форма свободи передбачає увагу, усвідомлення, і дисципліну, і зусилля, і здатність по-справжньому

турбуватися про інших людей і йти на жертви заради них, знову і знову, в незліченні малі, не надто привабливі способи, кожного дня» [9].

Висновки. Поняття «свобода» в сучасному філософському дискурсі відображає багатомірне явище, починаючи від її онтологічних та метафізичних аспектів і завершуючи політичними й особистими. Існуюча багатогранність та сучасні інтерпретації концепту свободи, як філософського поняття, фундаментальної соціальної цінності та соціокультурного феномену, актуалізують теоретичну та практичну потребу новітніх досліджень у розвитку теорії свободи, складовими елементами якої виступають сутність і зміст свободи, форми її буття, способи реалізації, можливості набуття свободи та набуття людиною самого себе.

Сучасне філософське уявлення про свободу передбачає здатність людини робити вільний вибір та діяти за власною волею, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки, мати можливості реалізації внутрішнього потенціалу сутності людини в суспільному житті. Свобода особистості визначається насамперед змістом її внутрішнього духовного світу, рівнем розвитку культури, цінностями. Але не має такого поняття, як необмежена свобода – всяка справжня свобода має межі. Деякі обмеження є абсолютними й непорушними, інші – змінними внаслідок соціальних або особистих процесів, деякі є легітимними, а інші – незаконними. Свобода особистості завжди перебуває у детермінованих суспільством та суспільними процесами умовах, тісно пов'язано з суспільством, в якому людина живе та діє. Але з становленням особистості, її певних соціальних характеристик та цінностей, що ґрунтуються на індивідуальному досвіді, світосприйнятті, особа може формувати нові кругозори для своєї свободи. У цьому розумінні свобода є навичкою, яка виробляється постійною роботою над собою протягом усього життя.

Як свідчить досвід розвитку українського суспільства, усвідомлення високої цінності свободи та боротьба за її захист в онтологічному, політичному та особистісному та інших вимірах, ідеї «сродності» та філософії серця, софійність світу є передумовою затвердження історичних звершень українського народу в їх загальнолюдській значущості, гідності та свободі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаповал В.М. Трансцендентальні горизонти свободи. Київ, 2010. 315 с
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; К. : Ніка-Центр, 2016. 336 с
4. Шеллінг Ф. В. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 742 с.
5. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат: URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/teologichno-politichnij-traktat-1635582.html> // 6. Сковорода Г. С. Наркис. Розмова про те: пізнай себе. Твори: В 2 т. К. : Обереги, 1994. Т.1. С. 150–195.
6. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. К. : Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
7. Хайек Ф. А. Індивідуалізм та економічний порядок: URL : <http://ebib.pp.ua/individualizm-ekonomicheskij-poryadok.html>
8. David Foster Wallace. This is Water . URL: <https://jamesclear.com/great-speeches/this-is-water-by-david-foster-wallace#:~:text=The%20really%20important%20kind%20of,That%20is%20real%20freedom>

REFERENCES

1. Shapoval V.M. (2010). *Transtsendental'ni horizonty svobody*. [Transcendental horizons of freedom]. Kyiv. 315 s. [In Ukrainian].
2. Atamanyuk Z. M. (2020). *Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva*. [Freedom as a factor of socio-cultural transformations of modern Ukrainian society]. Odessa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 316 s. [In Ukrainian].
3. Svendsen L. (2016). *Filosofiya svobody* [Philosophy of freedom]. L'viv : Vydavnytstvo Anetty Antonenko ; K. : Nika-Tsentr. 336 s. [In Ukrainian].

4. Shellin F. V. (2002) *Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv. 742 s. [In Ukrainian].
5. Spinoza B. *Teolohichno-politychnyy traktat*. [Theological and political treatise] URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/teologichno-politichnij-traktat-1635582.html> //
6. Skovoroda H. S. (1994) *Narkis. Rozмова pro te: piznay sebe*. [Narkis. Conversation about: get to know yourself]. Hryhoriy Skovoroda. *Tvory: V 2 t. K. : Oberehy*. T.1. S. 150–195. [In Ukrainian].
7. Popovych M. (2007) *Hryhoriy Skovoroda: filozofiya svobody*. [Hryhoriy Skovoroda: philosophy of freedom]: K. : Maysternya Bilets'kykh. 256 s. [In Ukrainian].
8. Khayek F. A. *Indyvidualizm ta ekonomichnyy porjadok*. [Individualism and economic order]: URL: <http://ebib.pp.ua/individualizm-ekonomicheskyy-poryadok.html> [In Ukrainian].
9. Devid Foster Volles. *Tse Voda*. [This is Water] URL : <https://jamesclear.com/great-speeches/this-is-water-by-david-foster-wallace#:~:text=The%20really%20important%20kind%20of,That%20is%20real%20freedom> [In English].

Orlova Viktoriia Oleksandrivna

Candidate of Juridical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Sociology, Philosophy and Law,
Odessa National Academy of Food Technologies
112, Kanatna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8580-8521

Todorova Svitlana Mykolaivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of sociology, philosophy and law,
Odessa National Academy of Food Technologies
112, Kanatna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8606-3018

**FREEDOM AS A PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING
OF THAT SOCIAL AND LEGAL VALUE**

Actuality of theme. Freedom remains one of the fundamental topics of philosophical research and the most interesting phenomenon of human existence. Throughout the entire history of the development of philosophy, there have been attempts to define the idea of freedom and its value for man and society, acting as a source for new scientific searches and research. In recent years, scientific interest in the philosophical understanding of freedom as a phenomenon of spiritual and social life is increasing, the relevance of new aspects of individual freedom is revealed through such conceptual and categorical pairs as "freedom and independence", "freedom and justice", "freedom and equality", "freedom and human rights", which are represented in modern philosophical discourse. Therefore, the study of freedom as a multidimensional philosophical phenomenon, the forms of existence of freedom, the ways of its implementation and the peculiarities of its manifestation in the modern world acquires importance not only from a scientific point of view, but also has practical significance, it can be used for the development of programs of national security and national unity.

The purpose of the article is to analyze some essential characteristics of freedom as a philosophical concept and a socio-legal value. Research methods – general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis) and axiological method were used. Results of the research. The analysis of the essential characteristics of freedom as a philosophical concept made it possible to consider freedom as one of the universal characteristics of human existence, a manifestation of the free choice of worldview, social organization, the ability to overcome dependence on external forces of a social and natural nature, independently make a choice of actions and be responsible for their consequences. It was noted that the freedom of the individual is determined primarily by its content of the inner spiritual world, the level of cultural development, and values. An important moment in the achievement of freedom is the self-knowledge of a person, which is based on the idea of "kinship": freedom can be an escape from someone else's, imposed by others, inconsistent

with one's own nature, must rise to the possibility of being oneself, the affirmation of one's own nature, one's kinship, found through self-knowledge. In this sense, freedom is a skill that is developed by constantly working on oneself throughout life.

It is noted that due to the universality and importance of freedom as a socio-legal value in the scientific discourse, law is defined as a measure of freedom, an example of lawful behavior. The definition of human rights as a measure of freedom indicates that freedom can be freely exercised when it has legal forms and is implemented through the mechanism of legal regulation. Freedom as an individual's opportunity to be himself and realize his creative human potential occurs in the process of his socialization, self-realization, and at the same time becomes a vital value, forming a willingness to fight for it and use it as the highest good.

Key words: *freedom, individual freedom, value, socio-legal value, freedom and human rights.*